

राज्य प्रशिक्षण धोरणांतर्गत पशुसंवर्धन
विभागातील पशुधन विकास अधिकारी,
गट-अ या संवर्गकरीता प्रशिक्षण
कार्यक्रम व अनिवार्य संलग्नता कार्यक्रम
आयोजनाबाबत ..

महाराष्ट्र शासन

कृषि व पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय विकास आणि मत्स्यव्यवसाय विभाग,

शासन आदेश क्र: DAHD-११०१२/१०/२०२४-DAHD-AH१ (७४४०७२),

मादाम कामा रोड, हुतात्मा राजगुरु चौक,

मंत्रालय विस्तार, मुंबई-४०० ०३२.

दिनांक : ०१ मार्च, २०२४

वाचा :- १) सामान्य प्रशासन विभाग, शासन निर्णय क्र. टीआरएन-०९/प्र.क्र.३९/०९/१२- अ,
दिनांक २३ सप्टेंबर २०११.

२) कृषि व पदुम विभाग, शासन निर्णय क्र. टीआरजी-२०१२/प्र.क्र.५६/पदुम ४,
दिनांक ०५ मार्च, २०१२

३) कृषि व पदुम विभाग, शासन आदेश क्र. DAHD-११०११/६६/२०२३-DAHD-AH१
(६९८९१७), दिनांक २१ फेब्रुवारी, २०२४

४) आयुक्त पशुसंवर्धन कार्यालय, औंध, पुणे-६७ कार्यालयाचे पत्र जा.क्र. प्र-१/ प्र.क्र.
१६१ /प्रशा. प्रशिक्षण/ २१७१/२०२४, पंस-३, पुणे-६७, दि. २२/०२/२०२४

प्रस्तावना :-

सामान्य प्रशासन विभागाच्या क्र.टीआरएन-०९/प्र.क्र.३९/०९/१२-अ, दि.२३.०९.२०११ अन्वये “महाराष्ट्र राज्याचे प्रशिक्षण धोरण” लागू करण्यात आले आहे. त्यानुसार राज्य शासन सेवेत सर्व स्तरावर कार्यक्षमता वाढविण्यासाठी तसेच आर्थिक, सामाजिक, राजकिय व तांत्रिक क्षेत्रात होणाऱ्या बदलास सामोरे जाण्यासाठी प्रशासनामध्ये लवचिकता यावी यासाठी सर्व स्तरावर प्रशिक्षण देण्याची आवश्यकता आहे.

सदर शासन निर्णयातील २.२ नुसार संबंधित विभागाच्या आणि त्या विभागाच्या अधिनस्त संस्थांच्या मुळ तांत्रिक कामकाजाशी संबंधित तांत्रिक प्रशिक्षणाची आखणी, विकसन, नियोजन, समन्वय, अंमलबजावणी तसेच परिवीक्षाधिन अधिकाऱ्यांचे मुल्यमापन करण्याची जबाबदारी संबंधित विभाग व त्यांच्या अधिनस्त असलेल्या प्रशिक्षण संस्थांची असल्याचे स्पष्ट केले आहे. त्यानुसार कामाच्या स्वरूपानुसार काम करण्यासाठी विशिष्ट ज्ञानाची आवश्यकता विचारात घेऊन संबंधित विभागांनी तांत्रिक प्रशिक्षण कार्यक्रमासाठी वार्षिक प्रशिक्षण आराखडा तयार करण्याचेही निर्देश देण्यात आले आहेत.

विभागाच्या संदर्भाधीन क्र. २ येथील दिनांक ०५/०३/२०१२ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये पशुसंवर्धन विभागांतर्गत तांत्रिक प्रशिक्षणाची रचना व अंमलबजावणी यापुर्वी निश्चित केलेली आहे. त्यानुसार पशुसंवर्धन विभागातील विविध पदांवरील अधिकाऱ्यांना त्यांच्या सेवा कालावधीत विविध टप्प्यावर तांत्रिक प्रशिक्षण देण्यात येत आहे.

सध्यस्थितीत पशुसंवर्धन विभागामधील पशुधन विकास अधिकारी (गट-अ) या संवर्गातील अधिका-यांद्वारे राज्यातील पशुपालकांना पशुवैद्यकीय सेवा देण्याकरिता महत्वाची भूमिका बजावली जाते. सदर संवर्गामध्ये महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगाद्वारे सरळसेवेने नियुक्तीनंतर यशदा पुणे येथे पायाभूत प्रशिक्षण व राज्य स्तरीय प्रशिक्षण संस्था, पुणे येथे तांत्रिक प्रशिक्षण देण्यात येते. याव्यतिरिक्त राज्य शासन सेवेत नियुक्त होणा-या उक्त संवर्गातील अधिकाऱ्यांचा क्षेत्रीय स्तरावरील विविध यंत्रणांशी संबंध येतो. पशुसंवर्धन विभागातील कामकाजाशी निगडित क्षेत्रीय स्तरावरील विविध यंत्रणांशी समन्वय राखून कार्यक्षमता वाढविणे याकरिता सदर यंत्रणांच्या कामकाजाविषयी नवनियुक्त उमेदवार अवगत असणे आवश्यक आहे.

उपरोक्त वस्तुस्थिती विचारात घेता, पशुसंवर्धन विभागाकडे नव्याने रुजु होणाऱ्या अधिकाऱ्यांकरीता यशवंतराव चव्हाण विकास प्रशासन प्रबोधिनी, राज्यस्तरीय प्रशिक्षण संस्था याव्यतिरिक्त क्षेत्रीय स्तरावर विविध आस्थापनेवर अनिवार्य संलग्नता कार्यक्रम (Compulsory Attachment Programme) आणि तांत्रिक प्रशिक्षण कार्यक्रम घेण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन आदेश :-

१. पशुसंवर्धन विभागात सरळसेवेने रुजु होणाऱ्या पशुधन विकास अधिकारी, गट-अ संवर्गामधील अधिकाऱ्यांना संदर्भाधिन क्र.१ अन्वये यशवंतराव चव्हाण विकास प्रशासन प्रबोधिनी, पुणे यांचेमार्फत ४ आठवड्याचे पायाभूत प्रशासकीय प्रशिक्षण व संदर्भाधिन क्र.२ अन्वये २ आठवड्याचे राज्यस्तरीय प्रशिक्षण संस्था, गोखलेनगर, पुणे येथील तांत्रिक प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित करण्यास मान्यता देण्यात आली आहे.

२. या शासन आदेशान्वये राज्यस्तरीय प्रशिक्षण संस्था, गोखलेनगर, पुणे येथील तांत्रिक प्रशिक्षण कार्यक्रमादरम्यान पुणे येथील पशुवैद्यकीय जैव पदार्थ निर्माती संस्था आणि रोग अन्वेषण विभाग या राज्यस्तरीय संस्थाना प्रत्येकी एक दिवस भेट व त्यांच्या कामकाजाची माहिती देण्याबाबत मान्यता देण्यात येत आहे.

३. वरील प्रशिक्षण कार्यक्रमाव्यतिरिक्त क्षेत्रीय स्तरावर विविध आस्थापना/कार्यालये यांच्याशी अनिवार्य संलग्नता कार्यक्रम (Compulsory Attachment Programme) आयोजित करण्यास मान्यता देण्यात येत आहे. याअनुषंगाने, क्षेत्रिय स्तरावरील अनिवार्य संलग्नता कार्यक्रम (Compulsory Attachment Programme) संदर्भात विवरणपत्र १ व विवरणपत्र २ येथील आराखड्यास मान्यता देण्यात येत आहे.

४. प्रशिक्षणाचा मुख्य हेतू शासकीय सेवकांची कार्यक्षमता वाढविण्याबोबरच आर्थिक, सामाजिक, राजकीय व तांत्रिक बदलांमुळे निर्माण होणाऱ्या आव्हानांना सामोरे जाणे व लोकाभिमुख तसेच गतिमान प्रशासन निर्माण करणे हा आहे. त्यानुसार कार्यालय प्रमुखांनी परिविक्षाधिन अधिकाऱ्यांना संबंधित कार्यालयातील कामकाज, योजना, विभागाशी संबंधित कायदे/नियम याबाबतची इत्यंभूत माहिती देण्यात

यावी. शासनाकडून/ विभागाकडून राबविण्यात येणाऱ्या योजनांचा उद्देश साध्य होण्यासाठी योजनेशी संबंधित सर्व घटकांशी (stake holders) संवाद साधण्याचे कौशल्य निर्मिती करणे, जेणेकरून संलग्नता कार्यक्रमाचा हेतू व लोकाभिमुख सुशासन (people centric good governance) निर्माण करण्याचा उद्देश साध्य होईल.

५. पायाभूत प्रशासकीय प्रशिक्षण व तांत्रिक प्रशिक्षण कार्यक्रम तसेच क्षेत्रिय स्तरावरील संलग्नता कार्यक्रमाची अंमलबजावणी पुढीलप्रमाणे करण्यात यावी:-

१. महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगाद्वारे पशुधन विकास अधिकारी, गट-अ या पदावर नवनियुक्त उमेदवारांना शासन सेवेत प्रथम नियुक्ती दिल्यानंतर यशदा, पुणे यांचेमार्फत पायाभूत प्रशासकीय प्रशिक्षण व तांत्रिक प्रशिक्षणाचे आयोजन करण्याबाबत आयुक्त पशुसंवर्धन, पुणे यांनी तातडीने कार्यवाही करावी.
२. संबंधित उमेदवारांना यशदा, पुणे येथे पायाभूत प्रशासकीय प्रशिक्षण कार्यक्रम येथे रुजू करून घेतल्यानंतर परिवीक्षाधिन अधिकाऱ्यांचा रुजू अहवाल, उपस्थिती अहवाल, सेवार्थ प्रणालीमध्ये नोंदणीकरिता व त्यांचे डीसीपीएस/एनपीएसकरीता क्रमांक मिळविणेबाबत आवश्यक कागदपत्रे इत्यादी बाबींच्या अनुषंगाने आयुक्त पशुसंवर्धन यांनी आवश्यक ती कार्यवाही करावी.
३. प्रशिक्षणादरम्यान संबंधित परिवीक्षाधिन अधिका-यांचे वेतन त्यांना नियुक्ती आदेशात नमूद केलेल्या कार्यालयातून अदा करण्यात यावे.
४. पायाभूत प्रशासकीय प्रशिक्षण व तांत्रिक प्रशिक्षणाव्यतिरिक्त क्षेत्रिय स्तरावरील संलग्नता कार्यक्रमाच्या अनुषंगाने परिवीक्षाधिन अधिका-यांना विवरणपत्र १ व २ मधील विविध कार्यालयांना/ संस्थांना संलग्न करण्याचे आदेश आयुक्त पशुसंवर्धन निर्गमित करतील.
५. परिवीक्षाधिन अधिका-यांनी संलग्नता कार्यक्रमांतर्गत नमूद कार्यालयांमध्ये प्रशिक्षण पूर्ण केल्यानंतर त्या कार्यालयाच्या कार्यालय प्रमुखांनी परिवीक्षाधिन अधिकाऱ्यांच्या प्रशिक्षण कालावधीतील मुल्यमापन अहवाल (Appraisal Report) संबंधित जिल्हा पशुसंवर्धन उपायुक्त यांना प्रशिक्षण पूर्ण झाल्यानंतर २ दिवसांत सादर करावा. सदर मुल्यमापन अहवाल संबंधित जिल्हा पशुसंवर्धन उपायुक्त यांनी आयुक्त पशुसंवर्धन यांना सादर करावा.
६. प्रशिक्षण कार्यक्रम व संलग्नता कार्यक्रम पूर्ण केल्याबाबतची नोंद संबंधित परिवीक्षाधिन अधिकाऱ्यांच्या सेवा पुस्तकात घेण्यात यावी.
७. प्रशिक्षण कार्यक्रम व संलग्नता कार्यक्रम विहित कालावधीत पूर्ण करणे बंधनकारक असून त्यास कोणतीही मुदतवाढ अनुज्ञेय राहणार नाही.
८. पायाभूत प्रशासकीय प्रशिक्षण व तांत्रिक प्रशिक्षण तसेच संलग्नता कार्यक्रम अनिवार्य असल्याने ज्या परिवीक्षाधिन अधिकाऱ्यांनी प्रशिक्षण कार्यक्रम समाधानकारकरित्या पुर्ण केला नाही अशा परिवीक्षाधिन अधिकाऱ्यांची माहिती आयुक्त पशुसंवर्धन यांनी शासनास सादर करावी.
९. प्रशिक्षणादरम्यान परिवीक्षाधिन अधिकाऱ्यांना किरकोळ रजेव्यतिरिक्त कोणतीही रजा अनुज्ञेय राहणार नाही. तथापि सदर प्रशिक्षण कार्यक्रमादरम्यान परिवीक्षाधिन अधिकाऱ्यांना अपरिहार्य

कारणांसाठीच (वैद्यकीय/ महिलांसाठी प्रसुती) प्रशिक्षण कालावधीत रजा मंजूर करण्याचे अधिकार आयुक्त पशुसंवर्धन यांना राहतील.

१०. परिवीक्षाधिन अधिकाऱ्यांनी प्रशिक्षणादरम्यान प्रशिक्षणाशी संबंधित दैनंदिनी ठेवावी. सदर दैनंदिनीमध्ये प्रशिक्षणाचा विषय, प्रशिक्षणाचा उद्देश, प्रशिक्षणांती उद्देशानुसार साध्यप्राप्ती इ. नोंदी ठेवाव्यात.

११. परिवीक्षाधिन अधिकाऱ्यांनी सदर दैनंदिनी प्रत्येक कार्यालयातील संलग्नता कार्यक्रम पुर्ण झाल्यानंतर २ दिवसाच्या आत संबंधित जिल्हा पशुसंवर्धन उपायुक्त यांना सादर करावी.

१२. संबंधित जिल्हा पशुसंवर्धन उपायुक्त यांनी प्रत्येक महिन्याचा एकत्रित अहवाल अभिप्रायासह आयुक्त पशुसंवर्धन यांना सादर करावा.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संगणक सांकेतांक २०२४०३०११८०३११९४०९ असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने स्वाक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशाने व नांवाने,

(तुकाराम मुंडे)
सचिव, महाराष्ट्र शासन

- १) महासंचालक, यशवंतराव चव्हाण विकास प्रशासन प्रबोधिनी, बाणेर रोड, पुणे
- २) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन बल प्रमुख) नागपूर
- ३) आयुक्त पशुसंवर्धन, पशुसंवर्धन आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, औंध, पुणे-६७.
- ४) आयुक्त, अन्न व औषध प्रशासन, महाराष्ट्र राज्य
- ५) उपसचिव, महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय, विधान भवन, मुंबई
- ६) जिल्हाधिकारी, जिल्हाधिकारी कार्यालय (सर्व)
- ७) मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद (सर्व)
- ८) प्रादेशिक पशुसंवर्धन सहआयुक्त (सर्व)
- ९) पोलीस अधिक्षक, जिल्हा पोलीस अधिक्षक कार्यालय (सर्व)
- १०) जिल्हा पशुसंवर्धन अधिकारी (सर्व) (आयुक्त पशुसंवर्धन यांचे मार्फत)
- ११) जिल्हा कोषागार अधिकारी (सर्व) (आयुक्त पशुसंवर्धन यांचे मार्फत)
- १२) निबंधक, जिल्हा व सत्र न्यायालय (सर्व)
- १३) गटविकास अधिकारी, पंचायत समिती कार्यालय (सर्व)
- १४) तहसिलदार, तहसिलदार कार्यालय (सर्व)
- १५) आयुक्त पशुसंवर्धन यांच्या अधिनस्त सर्व संस्था/महामंडळ/मंडळ/केंद्रे इ.
- १६) निवडनस्ती (पदुम-१)

विवरणपत्र -१

पशुसंवर्धन विभागातील पशुधन विकास अधिकारी यांचे करीता अनिवार्य संलग्नता कार्यक्रम
(Compulsory Attachment Programme)

अ. क्र.	तपशील	विषय	कालावधी
क्षेत्रीय कार्यालयांशी संलग्न कार्यक्रम			
१	जिल्हाधिकारी कार्यालय	जिल्हाधिकारी कार्यालयात रुजू होणे, जिल्हाधिकारी १ दिवस, जिल्हा नियोजन अधिकारी कार्यालय २ दिवस, निवासी उप जिल्हाधिकारी कार्यालय व आपत्ती व्यवस्थापन कक्ष २ दिवस, जिल्हाधिकारी कार्यालय १ दिवस	१ आठवडा
२	जिल्हा पोलीस अधीक्षक कार्यालय	जिल्हा पोलीस अधीक्षक कार्यालयात रुजू होणे, जिल्हा पोलीस अधीक्षक १ दिवस, पोलीस विभागाचे विभागाशी निगडीत कामकाज, SPCA, ३ दिवस, जिल्ह्यातील पोलीस ठाणे २ दिवस	१ आठवडा
३	जिल्हा परिषद कार्यालय	जिल्हा पशुसंवर्धन अधिकारी कार्यालयात रुजू, जिल्हा परिषदेचे कामकाज, जिल्हयांतर्गत कार्यरत पशुवैद्यकीय संस्थांचे नियंत्रण व पर्यवेक्षण, विभागाच्या विविध योजनांचे अभिलेखे, अस्थापनाविषयक व लेखा विषयक बाबी, कार्यक्रम अंदाजपत्रक व इतर कार्यालयीन कामकाज ३ दिवस, मुख्य लेखा व वित्त अधिकारी १ दिवस, आरोग्य विभाग १ दिवस, सामान्य प्रशासन विभाग १ दिवस, कृषी विभाग १ दिवस, सार्वजनिक बांधकाम विभाग १ दिवस, PDDRDA १ दिवस, इतर विभाग १ दिवस	२ आठवडे
४	जिल्हा कोषागार कार्यालय	जिल्हा कोषागार कार्यालयात रुजू होणे, कोषागाराचे कामकाज ३ दिवस, स्थानिक निधी लेखा कार्यालय २ दिवस	१ आठवडा
५	जिल्हा व सत्र न्यायालय	मुख्य न्यायालयीन दंडाधिकारी २ दिवस, जिल्हा सरकारी अभियोक्ता यांचे कार्यालय २ दिवस, जिल्हा न्यायालय सुनावणी १ दिवस	१ आठवडा
६	गट विकास अधिकारी, पंचायत समिती कार्यालय	पंचायत समिती स्तरावरील पशुसंवर्धन विषयक विविध योजनांची कार्यपद्धती व अंमलबजावणी, लेखा परिक्षण, अभिलेख, ६ गट्टा कार्यपद्धती व इतर कार्यालयीन कामकाज इ.	१ आठवडे
७	तहसिलदार कार्यालय	तहसिलदार कार्यालयात रुजू होणे, आपत्ती व्यवस्थापन कक्ष, तहसिलदार कार्यालयीन कामकाज, पुरवठा कक्ष (वजन मापे) १ दिवस	१ आठवडा
८	उपवन संरक्षक (वन्यजीव) प्रादेशिक वनविभाग	महसूल व वन विभागाच्या शासन निर्णय क्र.एमएफएस-२०२०/प्र.क्र.१५०/फ-८, दि.१०.०२.२०२१ अन्वये विहित करण्यात आलेल्या कर्तव्ये व जबाबदाऱ्या	१ आठवडा
९	अन्न आणि औषध प्रशासन	दुग्ध व्यवसायाशी निगडीत अन्न आणि औषध प्रशासन विभागाचे कामकाज इ.	१ आठवडा
१०	ग्रामपंचायत	पशुसंवर्धन क्षेत्राशी निगडीत गावपातळीवरील ग्रामसभा, ग्रामपंचायत कामकाज इ.	१ आठवडा
	मंत्रालय/विधानमंडळ	मंत्रालयातील प्रशासकीय विभागातील कामकाज तसेच विधान मंडळातील कामकाज इ.	१ आठवडा
		एकूण	१२ आठवडे

विवरणपत्र -२

पशुसंवर्धन विभागाशी संबंधीत तांत्रीक प्रशिक्षण कार्यक्रम

१	पशुवैद्यकीय दवाखाना	पशुवैद्यकीय दवाखान्याचे दैनंदिन सर्व कामकाज इ.	२ आठवडा
२	प्रादेशिक सहआयुक्त पशुसंवर्धन कार्यालय	विभागांतर्गत कार्यरत पशुवैद्यकीय संस्थांचे तांत्रिक व प्रशासकीय पर्यवेक्षण, विभागाच्या विविध योजनांचे अभिलेखे, अस्थापनाविषयक व लेखा विषयक बाबी, कार्यक्रम अंदाजपत्रक व इतर कार्यालयीन कामकाज इ.	१ आठवडा
३	जिल्हा पशुसंवर्धन उपआयुक्त कार्यालय	जिल्हा पशुसंवर्धन उपआयुक्त कार्यालयात रुजू होणे, जिल्हायांतर्गत कार्यरत पशुवैद्यकीय संस्थांचे तांत्रिक व प्रशासकीय पर्यवेक्षण, विभागाच्या विविध योजना, SPCA, अस्थापनाविषयक व लेखा विषयक बाबी, कार्यक्रम अंदाजपत्रक व इतर कार्यालयीन कामकाज इ.	१ आठवडा
४	जिल्हा कृत्रिम रेतन केंद्र (DIAS)	भारत पशुधन डिजिटल अभियान, रेतमात्रा व द्रवनत्र पुरवठा वितरण करणे, कृत्रिम रेतनाशी संबंधित कार्य, या बाबतच्या नोंदवह्या इत्यादी कामकाज इ.	१ आठवडा
५	जिल्हा पशुवैद्यकीय सर्वचिकित्सालय	जिल्हा पशुवैद्यकीय सर्वचिकित्सालयाचे दैनंदिन तांत्रिक व प्रशासकीय कामकाज, रोग निदान प्रयोगशाळा इत्यादी	१ आठवडा
६	तालुका लघुपशुवैद्यकीय सर्वचिकित्सालय	तालुका लघुपशुवैद्यकीय सर्वचिकित्सालयाचे दैनंदिन तांत्रिक व प्रशासकीय कामकाज इ.	१ आठवडा
७	मध्यवर्ती अंडी उबवणी केंद्र, पुणे, छ. संभाजीनगर, नागपूर, कोल्हापूर	कुकुट प्रक्षेत्रांचे व्यवस्थापन, प्रशिक्षण विभाग व सदर संस्थेमध्ये करण्यात येत असलेले दैनंदिन तांत्रिक व प्रशासकीय कामकाज व अनुषंगीक बाबी (अमरावती विभागास नागपूर व नाशिक विभागास पुणे, लातूर विभागास छ. संभाजीनगर, मुंबई विभागास कोल्हापूर संलग्न) इ.	१ आठवडा
८	पुण्यश्लोक अहिल्यादेवी महाराष्ट्र मेंढी व शेळी विकास महामंडळ, पुणे अंतर्गत कार्यरत प्रक्षेत्रे	पुण्यश्लोक अहिल्यादेवी महाराष्ट्र मेंढी व शेळी विकास महामंडळाच्या प्रक्षेत्रामार्फत राबविण्यात येणारे विविध विकासात्मक कार्यक्रम व योजना, मंडळांतर्गत क्षेत्रिय स्तरावर कार्यरत असलेल्या प्रक्षेत्रांचे व्यवस्थापन, मंडळामार्फत राबविण्यात येत असलेल्या विविध केंद्र व राज्यपुरस्कृत योजना अमलबजावणी व कार्यवाहीचा अभ्यास इ.	१ आठवडा
९	महाराष्ट्र पशुधन विकास मंडळ, नागपूर अंतर्गत कार्यरत वळुमाता प्रक्षेत्रे / वळु संगोपन केंद्र	महाराष्ट्र पशुधन विकास मंडळाचे कामकाज, मंडळांतर्गत क्षेत्रिय स्तरावर कार्यरत असलेल्या गोठित रेतमात्रा प्रयोगशाळा १ दिवस, वळुसंगोपन केंद्रे व वळुमाता प्रक्षेत्रे यांचे व्यवस्थापन, मंडळामार्फत राबविण्यात येत असलेल्या विविध केंद्र व राज्यपुरस्कृत योजना, राज्याच्या पशुपैदास धारणांनुसार सुधारित प्रजनन कार्यक्रम, कृत्रिम रेतनाच्या सेवा व गुणवत्ता नियंत्रिण करणेबाबतची कार्यवाहीचा अभ्यास, प्रक्षेत्र १ दिवस	२ आठवडे
		एकूण	११ आठवडे